

ЈАСМИНА АХМЕТАГИЋ (1970, Београд) дипломирала је и докторирала на Филолошком факултету у Београду. Добитник је Награде „Никола Милошевић” 2014. за књигу *Приповедач и прича*, као и Награде „Исидоријана” за најбоље књиге српске књижевности у 2006. и 2007. години: *Унутрашња страна постмодернизма: Павић / Поглед на теорију* (2005) и *Антропopeја: библијски подтекст Пекићеве прозе* (2006). Осим поменутих наслова, аутор је бројних текстова у књижевним и научним листовима и часописима, као и монографија: *Антички мит у прози Борислава Пекића* (2001), *Потрага која јесам: о прози Владана Добривојевића* (2002), *Дажд од живогa угљевља (читање с Библијом у руци: проза Данила Киша и Мирка Ковача)* (2007), *Злостављање и друге љубавне песме* (2009), *Невидљиво збивање: православна духовност у прози Григорија Божовића* (2012), *Књига о Достојевском: болест прекомерног сазнања* (2013; реиздање Блум, 2024), *Проза душе* (2015), *Књига о Камију: поетика мере* (2017), *Знати унапред: параноја у српској књижевности* (2020), *Приче о нарцису злостављачу: злостављање и књижевност* (2011; реиздање Блум, 2021), *Књига о Андрићу – Мале-велике драме: Андрићева проза из перспективе Јунгове психологије* (Блум, 2023), *Призови, стремљења, тишине: студије светске књижевности* (2024), *Terra incognita* (2025). Ради у Институту за српску културу Приштина – Лепосавић.

blumizdavastvo.rs

b

Јасмина Ахметагић

КЊИГА О ТОЛСТОЈУ

*Смисао живота
и духовни пут*

едиција

КИКЛОПИ (књига бр. 22)

уредништво, лектура

Александар Шурбатовић

Тамара Крстић

Милица Белобрк

рецензенти

проф. др Јован Попов

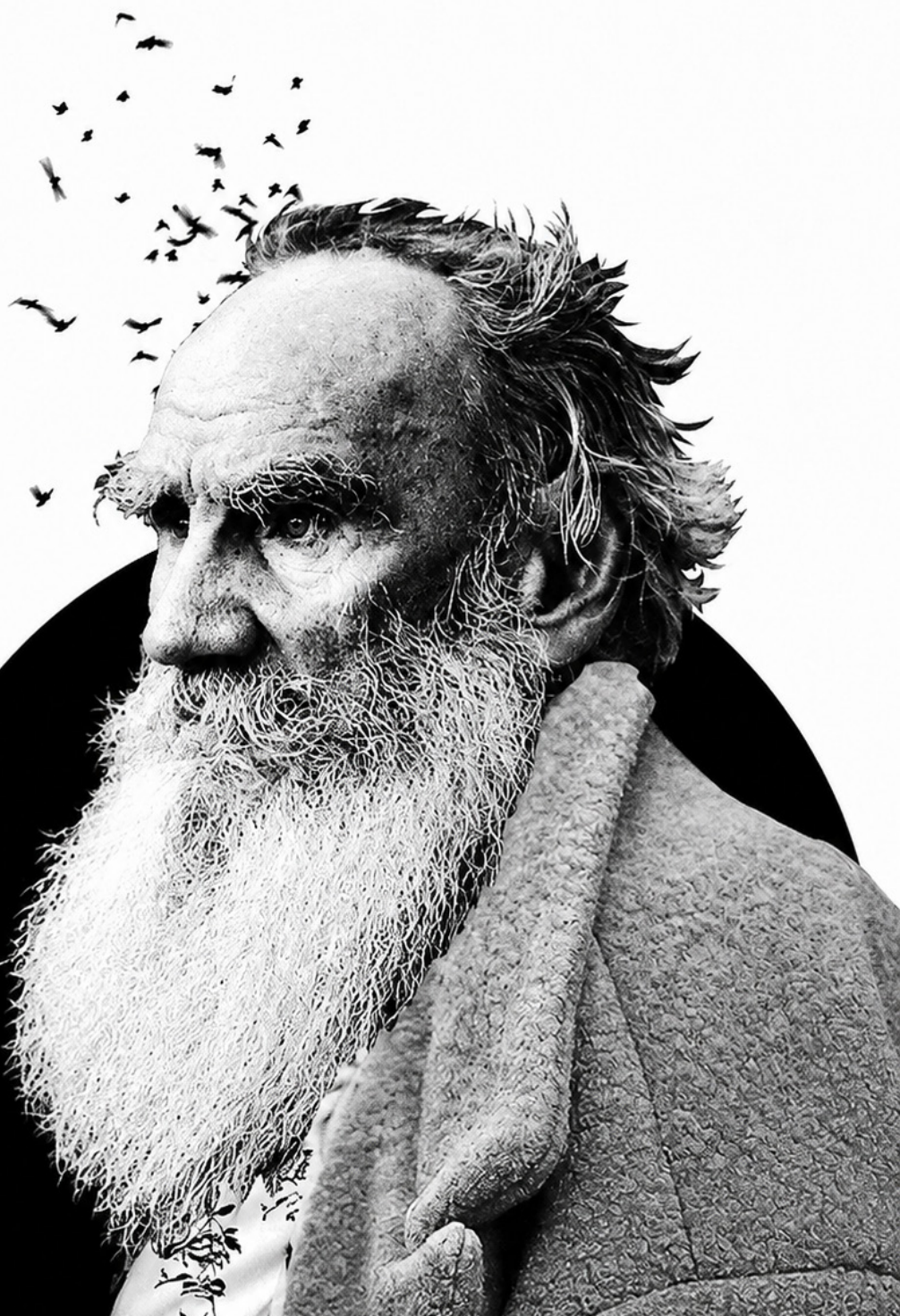
проф. др Никола Миљковић

проф. др Корнелије Квас

ауторска права © Јасмина Ахметагић, 2026

*Recikliraj, zasadi,
brini se o prirodi onako kako
se ona oduvek brinula o nama.*

Садржај

Увод: Толстој и криза субјекта	7
I. Психолошка деструкција и расцеп субјекта	
1. Поремећај личности или психолошка криза – трагедија Ане Карењине	15
2. Филозоф из подземља и филозоф из воза: манипулативни приповедач Достојевског	68
II. Егзистенцијална граница и морални преокрет	
1. Толстојев <i>temento mori</i> : егзистенцијална и психолошка анализа „Смрти Ивана Иљича”	99
2. Ожиљци Богоотпадништва (<i>Васкрсење</i>)	132
III. Духовна и антрополошка трансформација личности	
1. Константин Левин и смисао живота	171
2. Појам личности и феномен религиозности на примеру „Оца Сергија” А. Н. Толстоја	200
3. Толстој – свештеник без чина: између јереси и аутентичне духовности	225

УВОД: ТОЛСТОЈ И КРИЗА СУБЈЕКТА

Познато академско издање сабраних дела Лава Н. Толстоја састоји се од 90 томова* и представља најпотпунији зборник стваралаштва овог писца. У њему су обухваћени романи, приповетке, дневници, писма, публицистика, нацрти, односно раније верзије дела. Када се том корпусу дода и обимна литература о писцу, грађа постаје готово непрегледна и проучавалац се често осећа обесхрабрено у вези са својим потенцијалним научним доприносом.

„Смрт Ивана Иљича”, на пример, једна је од највише тумачених приповедака у светској књижевности. Проналажење макар релативно иновативне интерпретативне перспективе може потрајати и постати изазов за истраживачево научно самопоуздање. Ипак, Толстојево дело својом снажном дијалошком усмереношћу лако увлачи тумача у сопствени свет и подстиче га да

* *Полное собрание сочинений в 90 томах* (1928–1958). Доступно у електронској форми: [<https://tolstoy.ru/creativity/90-volume-collection-of-the-works/>].

У току је издавање сабраних дела у 100 томова: Толстой Л. Н. Полное собрание сочинений: В 100 т. / РАН. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького; Ред. коллегия: Г. Я. Галаган, Л. Д. Громова-Опульская, Ф. Ф. Кузнецов, К. Н. Ломунов, П. В. Палиевский, А. М. Панченко, С. М. Толстая, В. И. Толстой. – М.: Наука, 2000.

текст, читајући и тумачећи, на неки начин учини својим: да с њим дуго борави, да га промишља и коментарише.

Укратко, књига о Толстоју настаје уз велику сумњу у себе и упркос њој, али њено писање доноси аутору једну врсту ослобођења: свестан да Толстојев корпус, уз обиље литературе, представља велики ударац сваком перфекционизму, он се препушта ономе што најбоље зна – читању, тумачењу и мишљењу с Толстојем. Управо је то највредније у процесу настајања књиге. Аутентичан живот је, уосталом, кључна реч Толстојевог опуса.

Под дијалошком усмереношћу Толстојевог дела овде не подразумевамо однос наравије и свести јунака – што је Бахтин имао у виду када је његовој монолоичности супротставио полифоничност Достојевског – већ потребу, тако уочљиву у делу овог руског класика, да артикулише оно што је предмет његове менталне опсесије. То је нарочито видљиво у позном периоду, када Толстој напушта књижевноуметничко стварање и посвећује се религиозно-филозофским текстовима, али се та линија може пратити и кроз целокупан опус и видљива је у настојању да се прецизира и именује оно што у датом тренутку представља муку духу, при чему од почетка повлашћено место имају питања смисла, моралног избора и могућности духовне трансформације личности. Тако се може уочити да је, упркос тврдњама о пишчевој унутрашњој

амбиваленцији, етичка и духовна концепција која је експлицитно формулисана у делу *Царство Божије је у вама* (1894) настајала током више деценија и постепено се обликовала кроз ликове Олењина, Љевина и Нехљудова – од *Козака* (1863) до *Васкрсења* (1899). Код Толстоја је од почетка књижевни облик средство разраде егзистенцијалног искуства.

Толстојево дело се у овој студији посматра као јединствено проблемско поље у којем се криза субјекта не јавља као споредна психолошка појава, већ као његова доминантна, готово структурна линија. Од раних форми унутрашњег расцепа и моралне дезоријентације, преко искуства смрти и границе, па до покушаја трансформације личности у знаку савести и љубави, Толстојеви јунаци, и поред различитих судбинских исхода, остају у истом кругу важних егзистенцијалних питања. Једно од пресудних је трагање за обликом живота који би могао бити истовремено истинит и морално утемељен, било да су јунаци тиме од почетка вођени (као Љевин) или да се суочавају са поразним последицама одсуства тог питања (Ана Карењина, Отац Сергеје, Иван Иљич). Ана Карењина постепено губи могућност да свој живот препозна као свој, док се Иван Иљич у предсмртној агонији суочава са немогућношћу да у свом животу пронађе било шта што би га оправдало.

Толстојеви јунаци се налазе у кризи и пред њима је стално отворена могућност духовне трансформације, иако је они не бирају ни увек ни лако, при чему књижевни текст постаје место на којем се тај процес не описује, већ изводи. У процесу трансформације личности савест и љубав добијају статус основних егзистенцијалних принципа. Толстој артикулише визију човека као бића способног за преображај, и то у сусрету са смрћу, искуству љубави, суочавању са кривицом. Како због свог уметничког домета тако и због дубине постављених антрополошких и егзистенцијалних питања, опус овог руског класика заузима јединствено место у историји модерне европске књижевности, представљајући особену форму књижевне антропологије, у којој се појединачна судбина увек истовремено чита као егзистенцијални и духовни догађај.

Под појмом личности у овој студији подразумева се динамичко јединство свести, моралног избора и доживљаја смисла, односно структура субјекта која није дата као стабилна психолошка целина, већ се непрестано обликује у односу према унутрашњим конфликтима и спољашњим егзистенцијалним ситуацијама. Духовни пут разумевамо као процес унутрашње трансформације личности у којем се однос према савести, смрти и љубави показује као пресудан за преображај субјекта. У том смислу су психолошко и религијско, односно духовно читање спојени у

један хоризонт, у којем психолошко добија своје егзистенцијално значење.

Препознавање у искуству Ане Карењине оног језгра које представља потенцијалну окосницу сваке љубавне везе – њене опсесивне везаности за личност вољеног – оријентисало је текст ка кључном питању: шта значи бити Ана Карењина? Иако је Толстој своју јунакињу изузетно конкретизовао у социјалном и историјском смислу, њена психолошка криза и чиниоци који доводе до потпуног слома личности нису сводиви на спољашње друштвене околности. Оно што Ана проживљава превазилази оквири појединачне судбине: реч је о искушењу које стоји пред сваким субјектом модерног искуства.

И та линија – препознавање универзалног у субјективном искуству у Толстојевом опусу – представља критеријум који је одредио корпус дела којима се ова књига бави. Стога се ова студија усредсређује на неколико кључних текстова Толстојевог зрелог и позног стваралаштва – *Ану Карењину*, „Смрт Ивана Иљича”, „Кројцерову сонату”, *Васкрсење* и „Оца Сергија” – у којима се најизразитије обликује проблем кризе субјекта у егзистенцијалном и моралном смислу. У средишту изабраног корпуса налази се проблем кризе смисла и расцепа субјекта, односно губитак унутрашњег јединства личности под притиском страсти, друштвених норми, моралних дилема и метафизичке празнине. Тај расцеп се испољава као деструкција у случају Ане Карењине,

као егзистенцијална паника пред смрћу у случају Ивана Иљича, као морално-еротска опсесија у „Кројцеровој сонати”, али и као духовна криза и покушај морално-духовне трансформације личности (Нехљудов, Сергије, Љевин). Човек се појављује као биће неподударно са сопственим животом, али и као биће које не пристаје да у том стању истраје до смрти, већ покушава да направи избор. У тренутку када се јединство личности распада, кроз психолошко, пројављује се егзистенцијално питање: како живети животом лишеним смисла? Управо ту Толстојев текст превазилази оквире моралног просуђивања и постаје антрополошка драма, усмерена на темељне услове људског постојања.

Вредност наведеног корпуса у оквиру ове студије није у његовој репрезентативности за целокупно Толстојево стваралаштво, већ у томе што поменута дела представљају најгушће тачке артикулације једног истог антрополошког питања: шта се дешава са субјектом када изгуби непосредну подударност са сопственим животом. Изван фокуса остају рана прозна дела, као и она у којима доминира историјска или ратна тематика (попут *Севастопољских прича* и *Рата и мира*), не зато што у њима антрополошка и психолошка сложеност није развијена, већ зато што није организована око проблема унутрашњег расцепа личности као доминантног структурног принципа. Селекција је, дакле, условљена

интензитетом и смислом личне кризе, а не хронологијом, жанром или уметничком вредношћу.

Методолошки, студија повезује психолошко читање са егзистенцијалном анализом и духовно-антрополошким тумачењем. Психолошка анализа овде подразумева разумевање начина на који се унутрашњи конфликти обликују као наративне структуре, док егзистенцијална перспектива наглашава однос личности према смислу, смрти и могућности преображаја.

Толстој у овој студији није само или пре свега реалистички писац и моралистички критичар друштва, већ аутор који у средиште свог опуса поставља питање односа између личности и истине. Исто тако, он није у првом реду ни писац „идеја”, већ стваралац у чијем делу идеје губе стабилност и почињу да се понашају као живот сам – у том су смислу и централни појмови ове студије *расцеп*, *пад*, *граница* и *преокрет*. Истина се код Толстоја не појављује као апстрактан појам, већ као егзистенцијално искуство које се остварује у савести, у односу према другом човеку и у могућности љубави као превазилажењу самозатворености субјекта. Управо зато криза коју његови јунаци проживљавају није само психолошка или друштвена, већ дубоко духовна. Можда је управо ту Толстој најсавременији: не у одговорима које нуди, већ у способности да уздрма извесност свих већ понуђених одговора.

I ПСИХОЛОШКА ДЕСТРУКЦИЈА И РАСЦЕП СУБЈЕКТА

Поремећај личности или психолошка криза – трагедија Ане Карењине

Увод

Самоубиство Ане Карењине може се тумачити и као резултат поремећаја личности и као врхунац њеног емоционалног и психичког колапса, изазваног унутрашњим конфликтима, моралним дилемама, друштвеним притисцима и зависношћу од опијата. Кључне одреднице њене судбине – самоубиство, зависност од опијата и параноидна љубомора – посебно подстичу психолошке и психијатријске анализе. Зато се овде фокусирамо на могућу двојност у тумачењу Анине трагедије – да ли је реч о клиничком поремећају или о дубокој психолошкој кризи.

Код јунакиње је могуће уочити симптоме граничног поремећаја личности: интензивне и нестабилне односе, потешкоће са идентитетом, импулсивне и аутодеструктивне одлуке, као и осећај унутрашње празнине. Због тога је поједини аутори сматрају репрезентативним примером овог поремећаја (Венанда 2022: 144). Исто тако се и њена депресија, параноидна прогресија и поремећај расположења могу посматрати у

двоструком осветљењу. Граница између поремећаја и реакције на екстремни стрес може бити веома танка – и здрава особа може под екстремним стресом испољити сличне симптоме – па је неопходно размотрити шта је у Анином понашању последица трајне патологије, структуралног поремећаја који се формира у детињству и адолесценцији, а шта дубоке кризе условљене околностима.

Наше је полазиште да је Ана Карењина у својој суштини здрава личност, чија је испољена патологија последица синергије њених карактерних, односно психолошких својстава и животних околности. Поступно, али драматично погоршање њеног психолошког стања и кретање ка све већој изолацији и дезинтеграцији показују да јунакиња нема механизме за повратак на пут с којег је једном скренула.

Осветлићемо психолошки профил Ане Карењине имајући у виду кључне моменте у којима се овај разоткрива: од почетне фазе интензивне и идеализоване заљубљености (лимеренције), преко поремећаја прилагођавања и параноидне љубоморе, до самоубиства као финалне импулсивне реакције на свет који је изгубио смисао. На тај начин ћемо настојати да утврдимо у којој мери Толстојева јунакиња одражава клиничке категорије, а у којој универзалну драму људске психе.

*Импулсивност, лимеренција и
емоционална незрелост*

Пре сусрета са Вронским, Ана Карењина је одана супруга и нежна, брижна мајка. Она много времена проводи са сином Серјожом, док се њен супруг Алексеј Карењин посвећује професионалним обавезама. Своје афективне потребе усмерава превасходно на однос са сином, док њен брачни живот оставља утисак уређености и емоционалне пригушености – лишен је нестабилности својствених граничној структури личности. Да Ана није поуздана, привржена, уравнотежена и поштована, не би јој био поверен задатак мирења брата и снаје, због чега је и позвана у Москву. У разговору са повређеном снајом Доли она показује емпатију и ефикасност: не улази дубље у стварне узроке њиховог брачног бродолома, јер има за циљ помирење супружника, али не занемарује снајину патњу и становиште.

Веза са Вронским њен живот изводи на непознат терен, јер се први пут суочава са емоцијама које се могу јавити у односу са мушкарцем, али и са самом собом, са непознатим аспектима властитог бића. То јој експлицитно, у намери да је подржи и охрабри на развод, казује брат Стива: „ти си се удала за човека који је двадесет година старији од тебе; ти си се удала без љубави, или не знајући за љубав” (Толстој 1978, 8/1: 568).

У Аниној љубавној предисторији налази се само Алексеј Карењин, одабран као адекватна

прилика: у реализацији брака важну улогу је одиграла и Анина тетка, обавезујући чашћу Карењина да се на тај корак одлучи. Такве околности склапања брака јасно указују на то да заљубљености није било ни са једне стране. Васпитање, друштвене норме и очекивања уобличио су Анину емотивну сферу – брак Карењиних одговарао је друштвеним критеријумима доброг брака. И у том смислу, а не само у погледу њеног друштвеног статуса (када остаје без ослонаца), прилике у којима се нашла заљубљивањем у Вронског потпуно су нове за Толстојеву јунакињу.

Тек тада Ана почиње да уочава слабости свог брачног живота. Нова емоција најпре доноси ширење видика: из нове перспективе преиспитује сопствене животне оквири, разочарана је мужем, али и својом укупном стварношћу. Ану заљубљивање уводи у идеализовани свет у коме ни њена слика о сину (замишљала га је „лепшим и бољим него што је био уистину” – Толстој 1978, 8/1: 146) не одговара реалности. Како наглашава свезнајући приповедач, „Морала се вратити стварности да би уживала у њему онаквом какав јесте” (Толстој 1978, 8/1: 146). Тако је наговештено да су њена опажања и закључци већ делимично измештени из реалности, обојени разбуђеном страшћу и заносом према Вронском, који ће убрзо постати „сав смисао живота” (Толстој 1978, 8/1: 386). Управо кроз призму тог осећања Ана опажа контраст у сопственом браку, у коме владају хладноћа и рационалност.